

'IK ZAL U/ONS HELPEN MET JUSTITIE'

HET VERHULDE
ONTWERPPROCES VAN
HET JUSTITIEGEBOUW

ESTER VINK

Op een steenworp afstand van het Binnenhof staat een gebouw dat lang bekendstond als het 'Paleis van Justitie' (afb. 1).¹ 'Een middeleeuwsch tooverpaleis' noemde een journalist het in 1880, en hij bedoelde dat niet positief.² Het echte Haagse Paleis van Justitie stond aan het Korte Voorhout, terwijl dit gebouw tussen 1876 en circa 1885 is gebouwd als huisvesting van het ministerie van Justitie. Als ontwerper wordt architect Cornelis Hendrik Peters (1847-1932) genoemd.³ Er zijn echter bedenkingen bij zijn auteurschap. Duidelijk is dat bij de totstandkoming behalve Peters ook architect Pierre Cuypers en regeringsambtenaar Victor de Stuers een belangrijke rol hebben gespeeld.⁴ Recent archiefonderzoek maakt het mogelijk hun aandeel te verduidelijken en te verklaren hoe deze ondoorzichtige situatie rond het auteurschap kon ontstaan.

POLEMIEK EN STRIJD

In de tweede helft van de negentiende eeuw waren spraakmakende Nederlandse architecten verzeild geraakt in een verhitte polemiek. Voorstanders van diverse neostijlen of combinaties daarvan stonden tegenover elkaar. En ook binnen de hoofdstromingen verschilden de meningen, die vaak in vileine bewoordingen naar voren werden gebracht.⁵

De bekende architect Pierre Cuypers (1827-1921) en zijn jongere medestander en vriend Victor de Stuers (1843-1916) waren spraakmakende deelnemers aan dit debat.⁶ Was Cuypers omwille van zijn broodwinning nog geneigd heikele onderwerpen langs zich heen te laten gaan, de uit een geslacht van militairen stammende De Stuers ging er graag flink op los.⁷ Een van de arena's waarin het tot harde confrontaties kwam, was het in 1874 opgerichte College van Rijksadviseurs voor Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Cuypers zat in deze commissie als lid, De Stuers aanvankelijk als secretaris en vanaf juli 1875 als afgevaardigde van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Beiden bemoeiden zich intensief met de vele gebouwen die de rijksoverheid in deze periode liet neerzetten.⁸ Zij hadden hierover vastomlijnde ideeën: overheidsgebouwen moesten doelmatig zijn, en opgetrokken in wat werd genoemd 'Oud-Hollandse' stijl.

In de sterk gepolariseerde samenleving van de late negentiende eeuw kreeg met name Cuypers de gemakkelijke kritiek dat hij zich als Limburgse 'paap' met neogotische bouwkunst bezighield om het middeleeuwse roomse leven te laten herleven. De Stuers betoogde in 1877 in *De Gids* dat de 'Oud-Hollandsche stijl' pertinent niet hetzelfde was als de 'middeleeuwschen' stijl of, zoals sommige critici schreven, de 'antiquarische' stijl.⁹ Door te hameren op een voor alle ge-

◀ 1. Het gebouw van het departement van Justitie kort na voltooiing van de buitenzijde in 1883 (foto H.W. Wollrabe, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

zindten aanvaardbare bouwstijl hoopten Cuypers en De Stuers hun tegenstanders de wind uit de zeilen te nemen. Lichtend voorbeeld was voor beiden het Maarten van Rossumhuis in Zaltbommel, een in opzet laatgotisch pand uit 1535 met trapgevels, arkeltorentjes, een traptoren en decoratief beeldhouwwerk in een vroege renaissancestijl.¹⁰

Of het nu ging om neogotiek of neorenaissance, de drijfveren van Cuypers en De Stuers waren conservatief, in de zin dat zij elementen uit het verleden in ere trachtten te herstellen, of liever gezegd, onderdelen van het verleden die hun goed uitkwamen. Volgens De Stuers was de zeventiende eeuw wat ornamentatie en nationaal karakter aangaat 'den besten tijd'.¹¹ Daarmee bedoelde hij niet de zeventiende-eeuwse Hollandse renaissancestijl van de Amsterdamse bouwmeester Hendrick de Keyser. Voor De Stuers en Cuypers representeerde De Keyser te veel het succesvolle protestantisme tijdens de jonge Republiek. Zij verkozen de renaissancestijl van de tijd juist vóór de Reformatie.¹²

De benoeming van De Stuers tot hoofd van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het ministerie van Binnenlandse Zaken in 1875 was een opsteker voor de aanhangers van de traditionele bouwstijlen. De keerzijde was dat zijn inbreng de tweespalt binnen het College van Rijksadviseurs verscherpte. Tegenover elkaar stonden degenen die een op de moderne architectuur gerichte utilitaire lijn volgden en het kamp van Cuypers en De Stuers met meer historiserende denkbeelden. Tijdens de verhit verlopende commissievergadering van 12 april 1876, die onder meer aan het Binnenhof en het nieuwe Justitiegebouw was gewijd, bleek dat voorzitter C. Fock, tegen de opvattingen van De Stuers in, sommige gebouwen van het Binnenhof wilde laten afbreken, omdat ze niet voor 'de dienst' geschikt zouden zijn. Hij kon zich evenmin vinden in De Stuers' voorstel om de stijl van het Justitiegebouw af te stemmen op het Binnenhof. Fock kreeg steun van de felste tegenstander van De Stuers binnen de commissie, C. Vosmaer. Het waren niet alleen de opvattingen over architectuur van De Stuers en Cuypers die in dit gezelschap irritatie wekten, maar ook hun uitgesproken katholieke identiteit.¹³ De ontwikkelingen rond Cuypers' deelname aan de prijsvraag voor het ontwerp voor het Rijksmuseum in Amsterdam deden daar geen goed aan.¹⁴

AANSTELLING VAN BOUWKUNDIGE PETERS

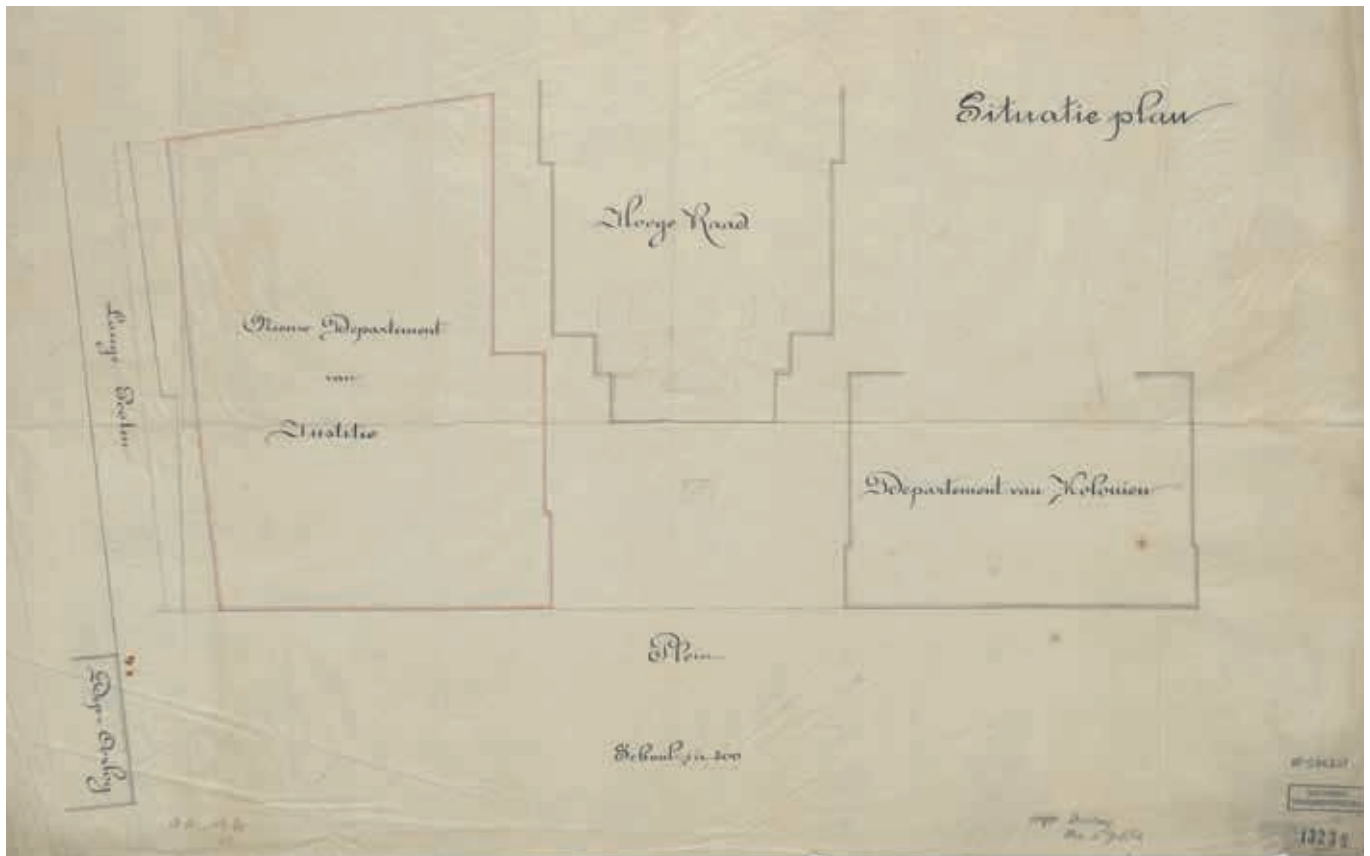
Toen in 1876 de positie van bouwkundige bij het departement van Financiën vrijkwam, deed Cuypers een beroep op De Stuers om een hun welgevallig persoon te laten benoemen. Een van zijn argumenten was dat die hem (Cuypers) zou ontlasten. Cuypers moest als lid van het College van Rijksadviseurs veel plannen beoordelen en bijsturen, wat hem soms zwaar viel. Hij schreef daarom aan De Stuers: "t Ware een goede zaak

indien wij een van mijn kaboutermannetjes daaraan konden krijgen, dan kon ik invloed uitoefenen zonder iedere keer zelf aan 't werk te moeten gaan om een heel nieuw plan te maken ter vervanging van al den nonsens.¹⁵ Cuypers beval C.H. Peters aan, zijn oud-leerling en ex-directeur van zijn ateliers in Roermond. Peters was, in de woorden van Cuypers, 'een kreatuur van mij, vol ijver werkzaam, vif, mij zeer onderdanig en aanhangend, bovendien last but not least geriffemeerd!!! (hetgeen in de appreciatie zeker zijn minste kwaliteit niet is)'.¹⁶ Cuypers beschouwde de gereformeerde identiteit van Peters dus als een voordeel. In de toenmalige constellatie voelde het protestantse volksdeel de hete adem in de nek van de katholieke medeburgers, die na eeuwen tweederangs te zijn geweest, nu macht en invloed opeisten, ook binnen het landsbestuur. Met enige zelfkennis voegde Cuypers hieraan toe dat het voor hem politiek (hij bedoelde: tactisch) gezien misschien beter zou zijn niet zelf een kandidaat naar voren te schuiven.¹⁷ Hij doelde hiermee op de situatie waarin hij met zijn omstrede ontwerpen voor het Rijksmuseum terecht was gekomen.¹⁸

EEN NIEUW GEBOUW VOOR JUSTITIE

De opzet van Cuypers en De Stuers slaagde: Peters werd benoemd tot bouwmeester bij Financiën. Na een goed half jaar zou hij echter worden uitgeleend aan Binnenlandse Zaken, een ontwikkeling die zijn mentors begin 1876 misschien al voorzagen.¹⁹ Op dat ministerie ontwikkelde de afdeling Waterstaat plannen voor een groot aantal overheidsgebouwen, onder andere voor een nieuw onderkomen van het departement van Justitie aan het Plein in Den Haag. Als respectievelijk topambtenaar en rijksadviseur bij Binnenlandse Zaken waren De Stuers en Cuypers hier nauw bij betrokken. Het ministeriegebouw moest deels verrijzen op de plaats van het Huygenshuis, het fraaie zeventiende-eeuwse stadspaleis van de bekende staatsman, destijds bekend als 'Oud-Koloniën'. Een ander deel van het gebouw was gedacht op de plaats van het 'Hotel van Brunswijk', de huisvesting van Justitie. Twee beeldbepalende panden in de buurt van het Binnenhof moesten dus het veld ruimen. Het nieuwe Justitiegebouw zou naast het gebouw van de Hoge Raad komen te staan, met daarnaast weer het gebouw van het departement van Koloniën, beide van de hand van de vroegere rijksbouwmeester W.N. Rose en beide verfoeid door Cuypers en De Stuers (afb. 2).

Cuypers en De Stuers hebben de sloop van met name het Huygenshuis zonder veel tegenspel laten passeren, met het argument dat het pand toch al gedeeltelijk moest worden afgebroken vanwege de aanleg van een trambaan door de Lange Poten. Delen van plafonds uit het Huygenshuis en het Hotel van Brunswijk zouden in het nieuwe Justitiegebouw een plaats krijgen.²⁰

2. Tekening van de situatie aan het Plein en de Lange Poten (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

ONTWERPERS

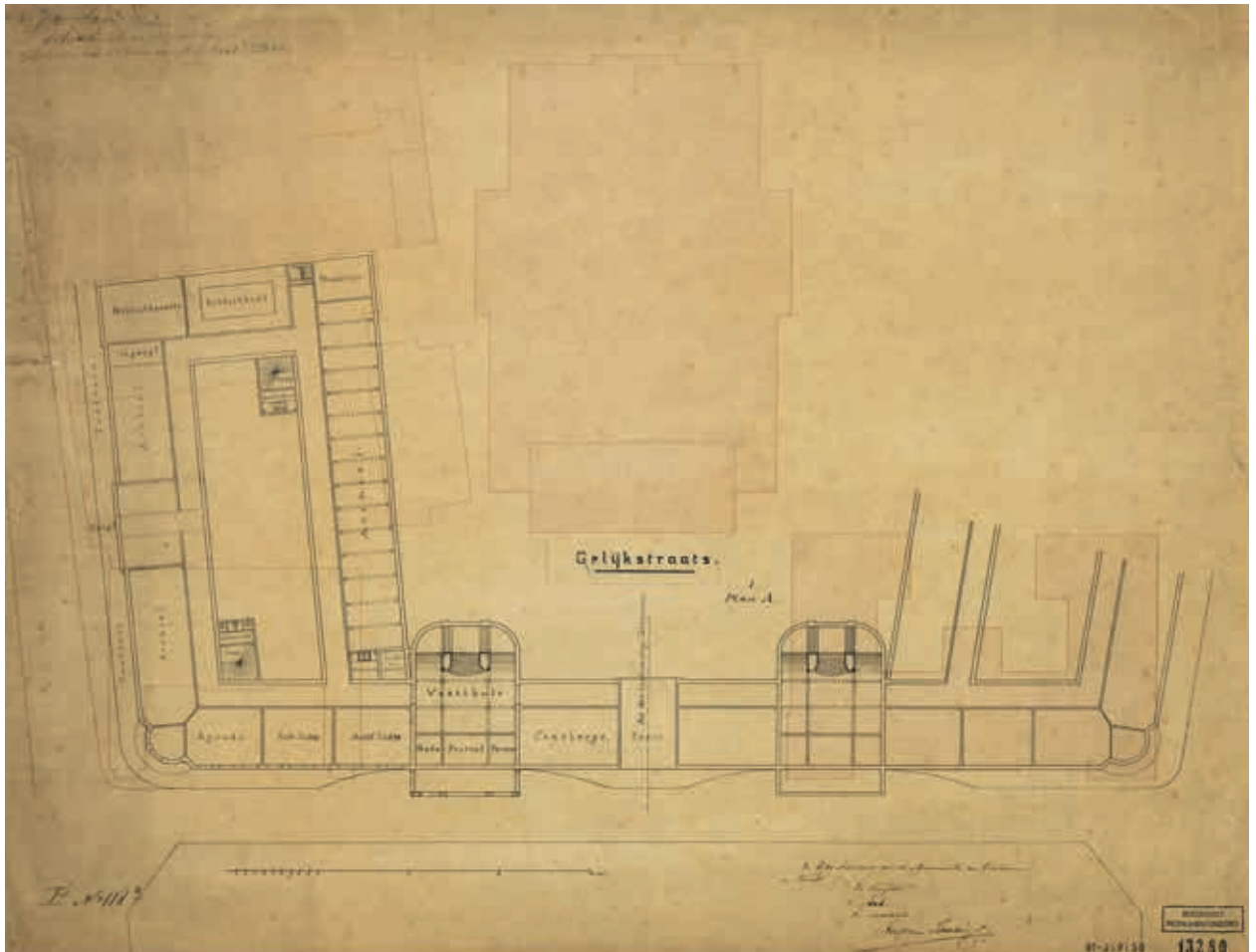
Het vroegste ontwerp van het nieuwe Justitiegebouw was van J.F. Metzelaar, ingenieur-architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen bij Justitie. Het werd in 1875 afgekeurd door L.H.J. Mazel, hoofd-ingenieur belast met de Landsgebouwen bij Waterstaat. Mazel ging er vervolgens zelf mee aan de slag, waarbij hij het praktische ontwerpen overliet aan zijn rechterhand J. Singels, ingenieur-architect van de Landsgebouwen.²¹

Mazel en Singels werkten aan het gebouw achter de gevels, waarin volgens de aanvankelijke plannen ook een kantongerecht moest worden gehuisvest. Het ontwerp van de gevels was door de minister van Binnenlandse Zaken opgedragen aan een zelfstandige architect van naam: Hugo Pieter Vogel, die in de classicistische traditie werkte.²² Vogel zou het departementsgebouw architectonisch op een hoger peil moeten brengen. Singels karakteriseerde diens ontwerp als een 'Fransch gebouw', maar niet in de stijl van de 'vorstelijke bouw der Fransche vorsten' (afb. 3).²³

Over de twee ingenieurs van Landsgebouwen deed De Stuers later een boekje open. Ze gaven naar zijn zeggen zelf toe dat zij in de architectuur niet voldoende bedreven waren. Mazel wist volgens De Stuers vooral raad met waterstaatswerken, Singels was ronduit onbekwaam; een 'non-valeur' en ook nog eens gemak-

3. H.P. Vogel, ontwerp van de gevel aan het Plein, november 1875 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

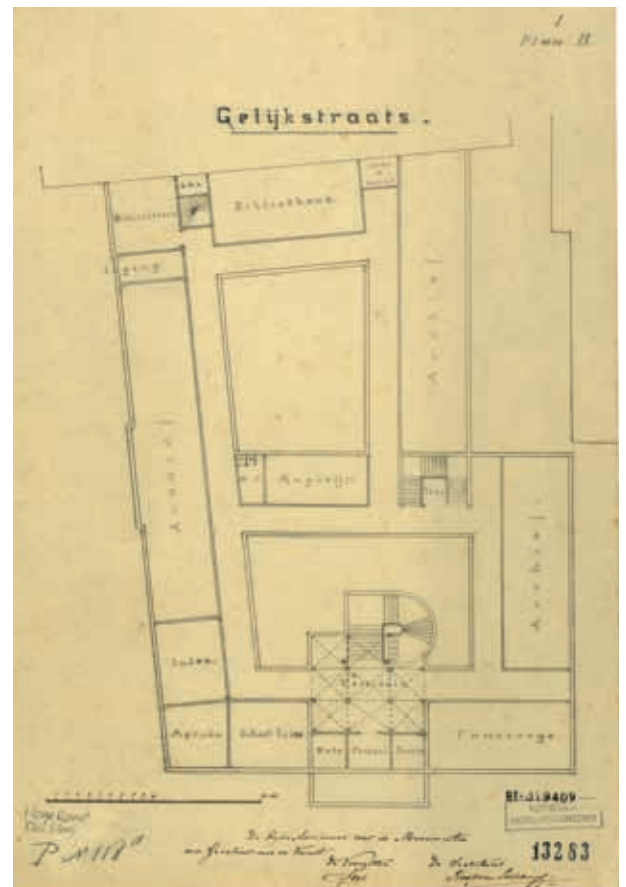
4. Ontwerptekeningen van de begane grond van het Justitiegebouw volgens plan A en plan B, ondertekend door de voorzitter en secretaris van het College van Rijksadviseurs, 1876 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

zuchtig.²⁴ Een hard oordeel, waarin zijn afkeer van civiele ingenieurs en van Mazel in het bijzonder doorklonk.²⁵ De plattegronden van Mazel en Singels konden dan ook geen genade vinden in de ogen van Cuypers en De Stuers, en nadien van de ambtelijke staf van Justitie. Of dat terecht was blijft duister: de tekeningen zijn helaas niet bewaard gebleven.

Binnen het College van Rijksadviseurs gaf het project veel gekrakeel, dat uiteindelijk – per 1 januari 1879 – mede tot opheffing van deze commissie zou leiden. Maar zover was het nog niet toen Cuypers en De Stuers moeten hebben besloten om zelf de plattegronden te ontwerpen. Die zouden, zo hield De Stuers in het begin vol, achter de gevels van Vogel worden verwezenlijkt.²⁶

ACHTER DE SCHERMEN

Vervolgens brak een geheimzinnige fase aan, waarin de beide heren zich voor de buitenwereld voornamelijk stilhielden. Cuypers vermoedelijk omdat hij in het beslissende stadium van zijn benoeming tot architect van het Rijksmuseum niet op lange tenen wilde trappen. Hij had de prijsvraag hiervoor gewonnen, onder

anderen ten koste van Vogel, maar er waren verdenkingen dat hij met behulp van De Stuers en zijn zwager, de invloedrijke katholieke denker J. Alberdingk Thijm, de procedure naar zijn hand had weten te zetten. Ten onrechte, naar later bleek.²⁷ De relaties waren in elk geval dusdanig verziekt, dat De Stuers en Cuypers zich met het nieuwe Justitiegebouw geen problemen konden permitteren. Ze opereerden behoedzaam, ook nadat Cuypers in juli 1876 was benoemd tot architect 'der rijksmuseumgebouwen'.²⁸

Uit een aantal briefjes van De Stuers en (schets)plattegronden valt af te leiden dat Cuypers op 25 april 1876 ontwerpen van de plattegrond van het Justitiegebouw naar De Stuers stuurde. Hij had een A- en een B-variant geschetst. Ontwerp A voorzag en passant in de mogelijkheid het volgens hem schandalig lelijke gebouw van de Hoge Raad aan het oog te onttrekken en van het daarnaast gelegen gebouw van Koloniën een 'dragelijk geheel te maken'.²⁹ Een hartewens van De Stuers en Cuypers, die het gevelfront aan deze kant van het Plein wilden laten aansluiten bij het Binnenhofcomplex. Het nieuwe Ministerie van Justitie zou moeten worden uitgevoerd in de 'Oud-Hollandsche', oftewel de 'nationale', stijl die hierop was geënt.³⁰

Met veel gevoel voor de ambtelijk-politieke verhoudingen stelde Cuypers aan De Stuers de volgende aanpak voor: 'Tracht de zaak zóó te besturen dat wij de teekening leveren en dat Singels, d.w. zeggen Landsgebouwen, de uitvoering "besorgt". Zoudt ge mij niet kunnen officieel tot Raad Adviseur laten benoemen, zoo als de Klerck voor de Spoorwegen was, dat was een minder schreeuwende titel en ik zou kunnen de schetsen die ik nu toch geef officieel met die lui bespreken en gemakkelijker doen ingang vinden, zoo doende wierde de taak van de Adviseurs verlicht en de botsing ontweken. Het spreekt vanzelf dat ik in het College van Adviseurs zitting moet blijven houden. Denk daar eens over na.'³¹

Het traject dat Cuypers hier presenteert is grotendeels gevolgd. Singels en Mazel werkten in 1876 versies uit op basis van Cuypers' schetstekeningen. Het tekenwerk kon nog net aan Singels worden overgelaten, mits onder toezicht. De schetsen zijn ten behoeve van het College van Rijksadviseurs in het net getekend. Onder die presentatietekeningen staan de handtekeningen van de voorzitter en de secretaris van het college (afb. 4).³² De laatste, J.E.H. Hooft van Iddekinge, zou zich ontpoppen als hardnekkige vijand van Cuypers en De Stuers en was auteur van venijnige krantenartikelen over het Justitiegebouw en het Rijksmuseum.³³

Architect Vogel, de man van de klassieke symmetrie, moest zijn gevelontwerpen aanpassen aan de gewijzigde plattegronden. Hij werd daarbij geconfronteerd met een gevel die, o gruwel, een afgeronde hoek diende te hebben aan de kant van het Plein en de Lange Poten.

Daarmee zou de onregelmatige vorm van het perceel aan die zijde aan het oog worden onttrokken. Ook speelden De Stuers en Cuypers met de gedachte om aan de andere kant van het Plein, op de plaats van het volgens hen vreselijke Departement van Koloniën, een tegenhanger van het Justitiegebouw te bouwen, eveneens met een afgeronde hoek.³⁴ Later verviel de eis van de afgeronde hoek, maar bleef staan dat Vogel de ordonnantie van zijn Justitiegevel moest afstemmen met de gewijzigde vertrekindeling waar het ministerie mee aankwam.³⁵

Tegen beter weten in begon Vogel aan een nieuwe versie van zijn plannen, om al snel de handdoek in de ring te gooien. In een vlammend schrijven aan de Tweede Kamer haalde hij zijn gram. Vogel had met name problemen met een 'zinbegoocheland prentje' dat De Stuers hem had toegestuurd. Hij dacht dat De Stuers hem een ontwerp wilde laten maken dat overeenkwam met de daarop voorkomende gebouwen en was daar uiteraard mordicus op tegen.³⁶ De Stuers schreef naderhand dat de steen des aanstoots een door hem als 'aardigheid' getekende vogelvlucht van het Binnenhof was, die hij naar Vogel had gestuurd om een indruk te geven van de gewenste stijl van de gevels (afb. 5).³⁷

VERHULD AAN HET WERK

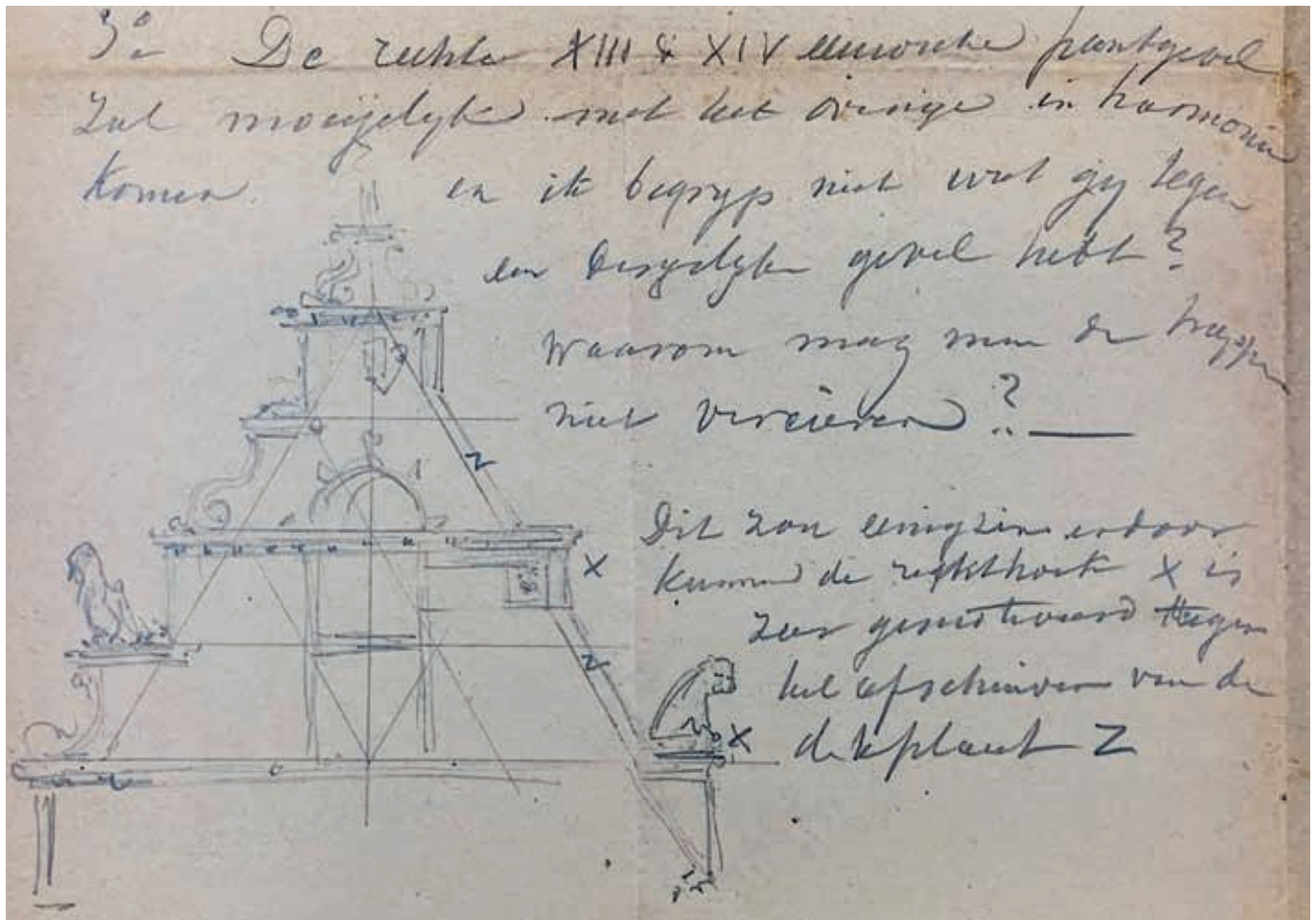
Ondertussen sprak de minister van Binnenlandse Zaken, Jan Heemskerk Azn., in een briefje aan De Stuers van 17 oktober 1876 zijn zorgen uit over een niet eerder vertoonde 'burgeroorlog' op zijn departement.³⁸ De strijd tussen twee kampen, dat van Waterstaat en dat van Kunsten en Wetenschappen, dreigde de aanbesteding van de onderbouw van het Ministerie van Justitie, die eind dat jaar afgerond moest zijn, te verlammen. Beide afdelingen stonden overigens tussen juni 1876 en januari 1878 onder leiding van De Stuers.³⁹ In tegenstelling tot Heemskerk, die nog een lijmpoging met Vogel wilde wagen, zag De Stuers niets meer in verdere samenwerking. Hij zou zelf de geveltekeningen moeten leveren, samen met de doorsneden en details van de onderbouw.⁴⁰

De Stuers en Cuypers waren daar al koortsachtig mee bezig. Op dezelfde zeventiende oktober 1876 had Cuypers aan De Stuers geschreven: 'Ik zal u/ons helpen met Justitie'.⁴¹ Hij hield woord, ondanks zijn drukke werkzaamheden aan onder meer het Rijksmuseum. Cuypers stond daarin niet alleen. Onder hoge tijdsdruk werd de veelbelovende bouwmeester Peters ingeschakeld, die voor Financiën al het nodige had ontworpen. Dat was althans wat Cuypers en De Stuers achteraf over deze periode schreven. De Stuers deed het daarbij zo ongeveer voorkomen als waren de geveltekeningen van Justitie in een oogwenk van de tekentafel van Peters aangewaaid.⁴²

Tegelijkertijd moest het bestek voor de grond- en

5. V. de Stuers, vogelvluchttekening van het Binnenhof zoals hij het graag had gezien, met het toekomstige Justitieggebouw linksonder aangeduid met nummer 6, ca. 1876 (Gemeentearchief Den Haag)

6. Bladzijde van een brief van Cuypers aan De Stuers, begin januari 1877 (Nationaal Archief)

funderingswerken worden opgesteld. Mazel en Singels waren daartoe op eigen kracht niet in staat, meenden De Stuers en Cuypers; anderen moesten het voortouw nemen. Aan dit bestek werd een waardevolle bijdrage geleverd door een zekere 'Nemo'. Deze stelde nota's op over diverse onderdelen, voorzien van handzame schetsjes.⁴³ Nemo schreef in het karakteristieke handschrift van Peters en tekende in diens stijl. In zijn stukken aan Mazel en Singels over de onderbouw heeft De Stuers deze nota's verwerkt, soms letterlijk. Het schijnt dat ook de geveltekeningen van het Justitiegebouw die de leden van het College van Rijksadviseurs te zien kregen, waren ondertekend door Nemo. In 1881 stelde de voormalige secretaris van het College, Hooft van Iddekinge, dat hij destijds onder die tekeningen had zien staan: 'nemo fecit', oftewel: 'niemand heeft dit gemaakt'. De aanbesteding van de onderbouw van het Justitiegebouw was volgens hem toen al uitgeschreven.⁴⁴ Alhoewel Hooft van Iddekinge tot de fanatiekste tegenstanders van Cuypers en De Stuers behoorde, was het vermoedelijk juist wat hij schreef, gezien het bestaan van de genoemde nota's bij het bestek.⁴⁵

In de correspondentie met De Stuers en Cuypers hoefde Peters zijn identiteit niet te verheimelijken. Wie de brieven, schetsen en krabbeltjes van eind 1876 op rij

legt, ziet dat het driemanschap ijverig en in nauw overleg heeft samengewerkt aan de geveltekeningen. Peters leverde globale schetsen en tekeningen, die Cuypers ingrijpend wijzigde met medeneming van de ideeën van De Stuers. Cuypers stelde zich dienstbaar op ten opzichte van De Stuers en hield bij het ontwerpen rekening met de technische kwaliteiten van Peters, die bepaalde onderdelen nog niet beheerste. De Stuers stuurde gedetailleerde aanwijzingen, al dan niet in combinatie met schetsjes, om zijn denkbelden te verduidelijken. De heren gingen de discussie over de gewenste stijl niet uit de weg. Toen De Stuers in plaats van Cuypers' trapgevel met 'krullaria' een alternatief voorstelde, schreef Cuypers: 'De rechter XIII & XIV eeuwse puntgevel zal moeijelyk met het overige in harmonie komen en ik begryp niet wat gij tegen een dergelijke gevel hebt? Waarom mag men de trappen niet vercierden?' (afb. 6).⁴⁶

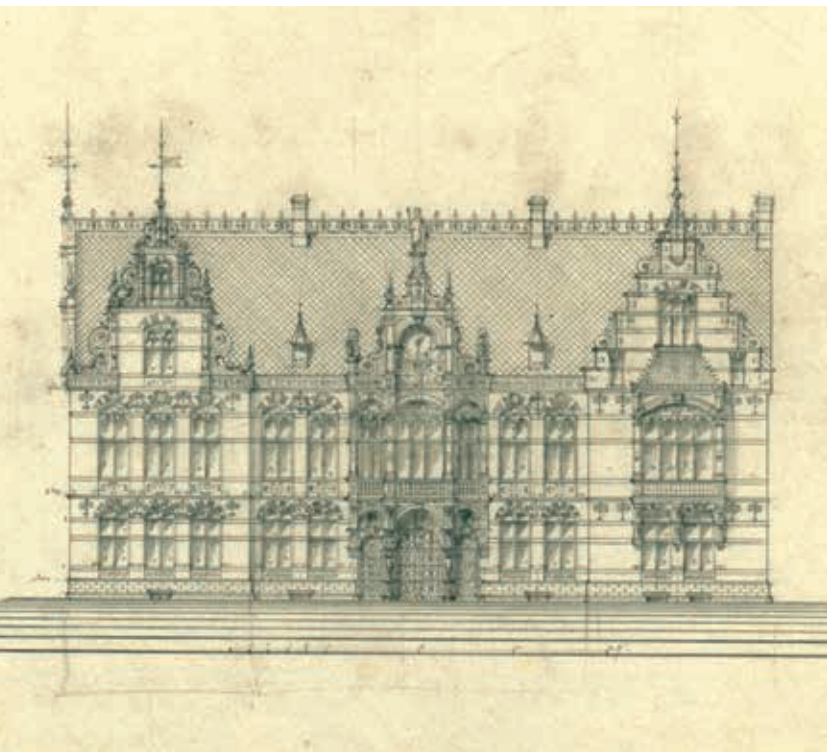
Nadat hij tweeëneenhalve dag intensief aan het door Peters geleverde gevelontwerp had gewerkt, schreef Cuypers over het resultaat: 'Daar spreekt zich geen bepaalde historische stijl uit, maar 't zijn konstruktieve beginselen, die voldoen aan de tegenwoordige behoeften.'⁴⁷ De definitieve netversie van de geveltekeningen was gereed op 31 januari 1877.⁴⁸

NEMO

De Stuers stelde in een terugblik op de gang van zaken dat, toen Vogel niet in staat bleek een gevel te ontwerpen die aan de eisen voldeed, de minister – hij bedoelde hier, zoals wel vaker, zichzelf – kans zag ‘die kunstvraag goed op te lossen met een veel fraaijer en nationaler gevel dan den ouden van Vogel. (Het is geloof ik niet wenschelijk den ontwerper te noemen, ook omdat m. vd Heim [H.J. van der Heim, minister van Financiën EV] er niet van weet. Het is de heer Peters, de nieuwe architect van Financiën, die in overleg met mij de tekeningen maakte.)⁴⁹ Zo ontstond een plan met ‘een waarlijk fraaije gevel’ (afb. 7). De Stuers begreep dat Vogel hier boos over was, ‘maar is dat een reden om te blijven tobben en zooals hij wilde, de indeeling, de doelmatigheid op te offeren aan een vooraf bedacht gevelfront?’⁵⁰ Peters schreef later dat Vogels gevelpartij hem aan die van een groot woonhuis deed denken. Deze drukte niet uit dat er een ministerie achter zat, in zijn opvatting een ernstige tekortkoming.⁵¹

De Stuers vermeldde niet dat Peters in oktober en november 1876 al tekenend ook in nauw contact stond met Cuypers. Hij liet diens activiteiten voor Justitie discreet achter een rookgordijn verdwijnen. Samen met de nogal kinderachtig overkomende mystificatie van Peters als Nemo waren het pogingen om problemen met de ministeries, het College van Rijksadviseurs en talrijke tegenstanders in de architectenwereld te voorkomen. Die voorzichtigheid was terecht, zo zou jaren later blijken, toen Nemo opdook in een inge-

7. De gevel aan het Plein, potloodtekening, vermoedelijk vervaardigd door Peters (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

zonden mededeling in *Het Vaderland* van 6 januari 1881, geschreven door Hooft van Iddekinge.⁵² Deze vroeg zich af waarom Peters in zijn recente artikel over het Justitiegebouw in de *Nederlandse Kunstbode* nergens vermeldde wie dit ‘schitterend product van den zoo uiterst kostbaren zoogenaamden Oud-Holland-schen bouwstijl’ had ontworpen (het sarcasme is bepaald niet subtiel).⁵³ Alles was er volgens hem op gericht te verbloemen dat Cuypers de ontwerper van het gebouw was. Hooft citeerde uit een briefje van 20 april 1876, waarin Cuypers hem had uitgelegd dat hij aan zijn commissietaken niet toekwam, doordat hij ‘tussen de bedrijven door zoo eens even een concept project Min. van Justitie’ moest leveren. Gezien de inhoud van de correspondentie in 1876 is het helemaal niet onwaarschijnlijk dat zo’n briefje inderdaad heeft bestaan.

EEN LANGDURIG PROJECT

De samenwerking tussen de drie heren bleef in stand tijdens de uitvoering van de onderbouw van het Justitiegebouw, waarbij Cuypers al meteen in het begin een doorslaggevende stem had. Singels, die zich als uitvoerend bouwmeester met deze fase van de bouw bezighield, had in november 1876 vanaf de bouwplaats van het Rijksmuseum monsters van bakstenen meegenomen ter beoordeling. Uiteindelijk besliste Cuypers welke stenen voor de fundering zouden worden gebruikt.⁵⁴

Peters werd met ingang van 1 februari 1877 benoemd tot bouwkundige belast met een deel van de werken aan het Justitiegebouw. Hij was de deskundige op afstand die Singels zou moeten begeleiden, een regeling die totaal niet voldeed. Het was voornamelijk Peters die, na de onderbouw, de plannen voor de bovenbouw uitwerkte. Deze zou in twee fasen worden uitgevoerd, te beginnen met het bouwdeel aan de kant van het Plein. Peters maakte daarbij een aantal inschattingsfouten. Zo liet hij, tegen het dringende advies van Mazel in, in het bestek van april 1877 opnemen dat het gebouw vóór 1 december dat jaar onderdak moest zijn. Een huzarenstukje, aangezien de onderbouw pas op 1 juni 1877 zou zijn voltooid. Aan het begin van de winter van 1877-1878 was met pijn en moeite de bovenkant van de borstwering gereed. Het uiterst ingewikkelde natuursteenwerk van het gebouw hield de voortgang erg op.⁵⁵

Met ingang van januari 1878 werd Peters benoemd als ‘bouwkundige voor de Landsgebouwen’ en ressorteerde hij onder het pas opgerichte ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid – dus niet langer onder De Stuers. Hij kon evenwel zijn werk voor de post- en telegraafkantoren een groot deel van het jaar 1878 op afstand plaatsen, om zich bezig te blijven houden met het Justitiegebouw. Van de onwillige Singels en Mazel had hij geen last meer; Singels was in 1878 aangesteld

8A. V. de Stuers, schets van fries aan de erker aan het Plein (Nationaal Archief)

8B. Het betreffende geveldeel kort na voltooiing in 1883
(foto H.W. Wollrabe, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

voor het onderhoud van de gebouwen van het Binnenhof en Mazel had in november 1877 ontslag gekregen. Hier had hij een jaar eerder al om gevraagd, uit ongenoegen over de bemoeizucht van De Stuers.⁵⁶

De bovenbouw was gereed in juni 1879, waarna met het interieur werd verdergegaan. Vanaf augustus 1880 werd het achtergedeelte aan de kant van de Lange Poten gebouwd. Volgens de berichten zou het gebouw in 1883 zijn voltooid, maar dat is niet helemaal juist.⁵⁷ De afwerking duurde in elk geval tot in de tweede helft van 1885. De bouwkosten werden in 1883 geschat op 900.000 gulden, ruim driemaal zoveel als de raming in 1876. En het werk was toen nog niet eens gereed.⁵⁸ De bouwcampagne werd actief begeleid door De Stuers en Cuypers. De eerste was met name betrokken bij het decoratieve programma en leverde daarvoor ook ontwerpschetsen (afb. 8 en 9). Peters hield De Stuers regelmatig op de hoogte van de stand van zaken. Zo schreef hij op 14 augustus 1878 dat in de voorgevel aan het Plein in afwijking van de bestektekening géén wijzerplaathuisje zou komen, maar een nis met een beeld van Justitia. De Pleingevel zou wel wat vol worden, 'maar altijd beter dan met het klokkenhuisje dat er niet bij hoorde, te veel een meubelstukje was'.⁵⁹ Er kwam echter wel degelijk een wijzerplaat in een 'huisje'. Het geheel is een stuk eleganter geworden dan op de bestektekening en minder vol dan Peters voorstelde.

Cuypers schreef in december 1879 aan De Stuers, door hem steevast betiteld als 'waarde heer', dat Peters bij het Cuypers-atelier in Roermond buitengewoon

smakeloze ontwerpen van schoorsteenmantels voor Justitie had ingeleverd. Hij drukte De Stuers op het hart: 'Maak dat die dingen niet worden uitgevoerd, vooral de quasi-monumentale, die is beneden alle kritiek!'⁶⁰ In zijn rol van rijksadviseur kwam Cuypers regelmatig langs bij het Justitiegebouw, veelal in combinatie met bezoeken aan het Binnenhof.⁶¹ In september 1881 merkte hij fouten op aan de ronde trap van de bibliotheektoren. Ook dat gaf hij door aan De Stuers, inclusief schetsjes voor de oplossing van het probleem én het beding dat Peters niet van De Stuers te horen zou krijgen van wie dit alles afkomstig was.⁶²

MAN OF MANNEN ACHTER HET JUSTITIEGEBOUW

In het archief van De Stuers bevindt zich een lijstje van twintig 'Officieuze en gratis-officiële opdrachten aan de heer Cuypers' in het handschrift van De Stuers.⁶³ Daarop staat als nummer veertien het Justitiegebouw. Volgens De Stuers was het dus Cuypers die op zijn minst een belangrijk aandeel had in de totstandkoming van het gebouw. Dat wordt bevestigd door het besproken archiefmateriaal en artikelen uit die tijd.

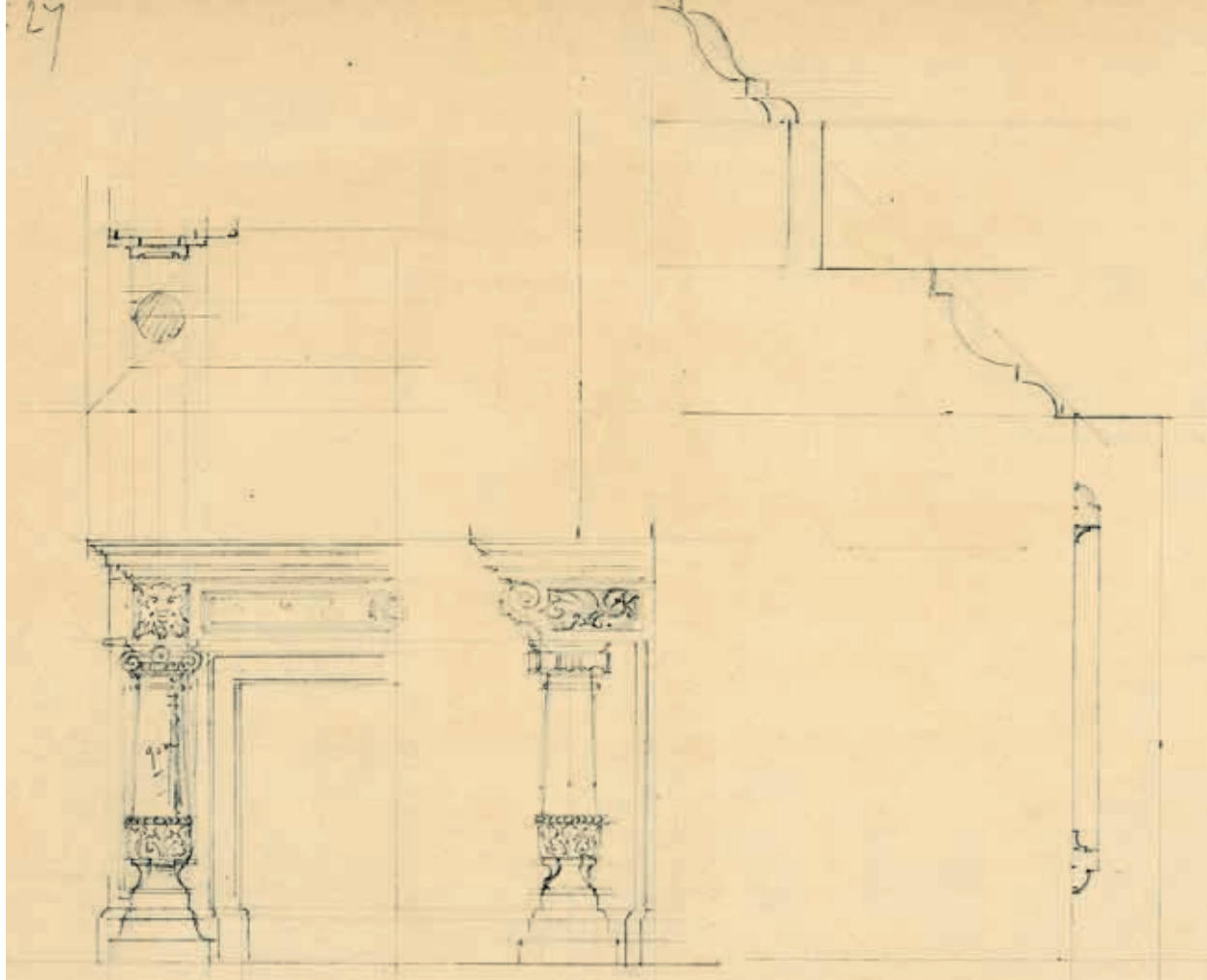
Het feit alleen al dat Peters, zoals Hooft van Iddekinge terecht opmerkte, in zijn publicaties over het Justitiegebouw vaag was over zijn rol als ontwerper van het

9A. V. de Stuers, schets van vrouwenfiguur in nis, het Geloof voorstellend (Nationaal Archief)

9B. Een gelijkende figuur in boogveld in de gevel aan de Lange Poten (foto auteur)

10A. P.J.H. Cuypers, schets van schouw met rechtsonder 'Pal v. Justitie' (Het Nieuwe Instituut)

10B. Een sterk gelijkende schouw in het voormalige Departement van Justitie (foto Bureau Vlaardingebroek)

Departement van Justitie, is veelbetekenend. Daarbij wijkt de vormtaal van het gebouw sterk af van die van de bouwwerken waarvan Peters onomstotelijk de architect is geweest. Daarentegen heeft Justitie trefende overeenkomsten met het door Cuypers ontworpen Rijksmuseum en Centraal Station in Amsterdam.⁶⁴

Uit de vele briefjes, schetsjes en kattenbelletjes van De Stuers, Cuypers en Peters blijkt dat het kostbare en prestigieuze project voor Justitie in 1876 niet is toevertrouwd aan de onervaren Peters, die toen nog doorging voor een 'kabouter-mannetje' van Cuypers, iemand bovendien die nog maar een paar overheidsbouwwerken op zijn naam had staan. Het Justitiegebouw werd een product van innige samenwerking. Cuypers schetste mede op aanwijzingen van De Stuers de plattegronden, die onder supervisie van hen beiden door anderen werden uitgewerkt. Aanvankelijk was dat Singels, later Peters. Cuypers heeft zich vervolgens intensief beziggehouden met het ontwerp van de gevels, daarbij geïnspireerd door De Stuers. De laatste profileerde zich met het decoratieve programma, zoals hij dat ook deed bij het Rijksmuseum en het Centraal Station.⁶⁵ Maar hij kon het niet laten om zijn licht ook over andere onderdelen te laten schijnen, zoals te zien is aan zijn tekeningetjes en opmerkingen ten tijde

van de ontwerpfasen van het Justitiegebouw. Ook Cuypers werkte een aantal interieurdecoraties uit (afb.10). Peters was vooral de uitvoerende architect die de ambities van dit tweetal moest verwezenlijken.

Cuypers en De Stuers beschouwden het project als een uitgelezen kans om een proeve neer te zetten van wat zij beschouwden als een esthetisch en historisch verantwoorde nationale bouwstijl, die met zijn neorenaissance elementen aansloot bij bouwwerken in de buurt. Een gebouw dat op een prominente plaats dicht bij het Binnenhof kwam te staan, waar het de door hen verguisde producten van Rose in de schaduw zou stellen. Cuypers schakelde De Stuers in voor de organisa-

torische kant van het werk, terwijl hij zelf onder de radar bleef.

Geen slapende honden wakker maken, moet het motto van Cuypers, De Stuers en Peters zijn geweest. Wanneer alom bekend zou worden dat de controversiële figuur die het geldverslindende Rijksmuseum bouwde grotendeels bepaalde hoe het ook al peperdure 'Paleis van Justitie' eruit kwam te zien, zou dat wel eens negatief kunnen uitstralen op hen en op alles waar zij voor stonden. Het gewiekste optreden van de drie heren heeft dat voorkomen. Naderhand konden ze met genoegen terugkijken op een glansrijk geslaagde missie.

NOTEN

- 1 Bijvoorbeeld op een tekening ten behoeve van de verbreding van de Lange Poten van de gemeente 's-Gravenhage uit 1877: 'het te bouwen Paleis van Justitie', Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Beeldbank, BT 024980.
- 2 *Arnhemsche Courant*, 15 november 1880.
- 3 R. Stenvert e.a., *Monumenten in Nederland. Zuid-Holland*, Zeist/Zwolle 2004, 213.
- 4 P.T.E.E. Rosenberg, 'Peters, een gewetensvol historicus', in: C.J. van der Peet en G. Steenmeijer (red.), *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, 267-299, aldaar 276-277.
- 5 A. van der Woud, *Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst, 1840-1900*, Rotterdam 1997.
- 6 Voor een episode uit dat debat, zie het artikel van Mark van Gend in dit themanummer.
- 7 P.T.E.E. Rosenberg, 'De Stuers, spin in het web', in: Van der Peet en Steenmeijer 1995 (noot 4), 197-213, aldaar 197.
- 8 P.T.E.E. Rosenberg en C.J. van der Peet, 'Overzicht', in: Van der Peet en Steenmeijer 1995 (noot 4), 107-127, aldaar 119.
- 9 V. de Stuers, 'Een bouwkunstig spook', *De Gids* 41 (1877), 521-549, aldaar 522-523; J.A.C. Tillema, *Schetsen uit de geschiedenis van de monumentenzorg in Nederland*, Den Haag 1975, 283-284; Van der Woud 1997 (noot 5), 220-221.
- 10 P. Alberts S.J., 'Cuypers en De Stuers', *Gildeboek* 9 (1921), 102-112, aldaar 109, onder verwijzing naar V. de Stuers, 'Hoe een monument gered wordt', *Eigen Haard* 1903, 524-527.
- 11 Nationaal Archief (NA), 2.21.355, Werkarchief van V.E.L. de Stuers (De Stuers), inv.nr. 1252.
- 12 A. Oxenaar, *P.J.H. Cuypers en het gotisch rationalisme. Architectonisch denken, ontwerpen en uitgevoerde gebouwen 1845-1878*, Rotterdam 2009, 297-299, 316, 417; P.T.E.E. Rosenberg en C.J. van der Peet, 'Overzicht', in: Van der Peet en Steenmeijer 1995 (noot 4), 165-195, aldaar 173.
- 13 NA, 2.04.40.06, Archief van de Commissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst (Rijksadviseurs), inv.nr. 2: notulen vergaderingen van de Rijksadviseurs, 158: 24ste vergadering van 12 april 1876; Tillema 1975 (noot 9), 280-292.
- 14 Tillema 1975 (noot 9), 283-284.
- 15 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 62.
- 16 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 62.
- 17 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 62.
- 18 Correspondentie hierover in: NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 62.
- 19 Rosenberg 1995 (noot 4), 272-273.
- 20 C.H. Peters, 'Het nieuwe departement van Justitie te 's-Gravenhage', *Bouwkundig Tijdschrift* 3 (1883), 38-46 en plaat XXII.
- 21 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 22 Zie voor het oeuvre van Hugo Pieter Vogel de website van Het Nieuwe Instituut: zoeken.hetnieuweinstituut.nl/nl/personen/detail?q=Hugo+pieter+Vogel&page=1 (geaadpleegd 2 september 2022).
- 23 NA, 2.04.13, Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, Afdeling Kunsten en Wetenschappen (BiZa, K&W), inv.nr.688; NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 24 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nrs. 1216 en 1251; Rosenberg en Van der Peet 1995 (noot 8), 115-116.
- 25 V. de Stuers, 'Holland op zijn smalst', *De Gids* 37 (1873), 320-403; Rosenberg 1995 (noot 7), 203.
- 26 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 27 P.T.E.E. Rosenberg, 'Cuypers, een gediensg man', in: Van der Peet en Steenmeijer 1995 (noot 4), 215-233, aldaar 223, met name noot 16; Tillema 1975 (noot 9), 283-284.
- 28 Rosenberg 1995 (noot 27), 217. Deze prijsvraag was in 1875 uitgeschreven, nadat een eerdere prijsvraag hiervoor was mislukt.
- 29 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251; in het Archief van het Bureau Cuypers bevinden zich schetsen van de begane grond van het Justitiegebouw met vergelijkbare ontwerpvarianten: Het Nieuwe Instituut (HNI), CUBA t84.
- 30 Rosenberg 1995 (noot 7), 202-204.
- 31 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 32 RCE, Beeldbank, BT-019405-019409 en 019150.
- 33 *Het Vaderland*, 11 december 1878; het ingezonden stuk dateert van 9 december 1878; *Algemeen Handelsblad*, 12 en 14 december 1878.
- 34 Programma van eisen ten behoeve van het Justitiegebouw in een brief van Mazel aan Vogel d.d. 21 juni 1876; bijlage 1 bij: H.P. Vogel, 'Ontwerp voor het nieuw te bouwen Ministerie van Justitie te 's-Gravenhage', *De Opmerker* 11 (1876) 49, 3 december 1876.
- 35 NA, 2.04.13, BiZa, K&W, inv.nr. 688; NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1252.
- 36 NA, 2.04.13, BiZa, K&W, inv.nr. 688.
- 37 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251; Van der Woud 1997 (noot 5), 162.
- 38 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 39 Rosenberg 1995 (noot 7), 203.
- 40 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 41 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 62.
- 42 NA, 2.04.13, BiZa, K&W, inv.nr. 689; Peters 1883 (noot 20), 40.
- 43 NA, 2.04.13, BiZa, K&W, inv.nr. 688.
- 44 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251; *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 15 december 1880 en *Het Vaderland*, 15 december 1880 en 6 januari 1881. Het laatste artikel is als knipsel aanwezig in: NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 45 Tillema 1975 (noot 9), 287, 292.
- 46 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr.1253.
- 47 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 62.
- 48 NA, 2.04.13, BiZa, K&W, inv.nr. 688; NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nrs. 62, 1251, 1253.
- 49 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 50 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.

- 51 Peters 1883 (noot 20), 39.
- 52 *Het Vaderland*, 6 januari 1881. Als knipsel aanwezig in: NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251.
- 53 C.H. Peters, 'Het nieuwe departement van Justitie', *Nederlandsche Kunstbode* 38 (1880), 297-299.
- 54 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1251; NA, 2.04.13, BiZa, K&W, inv.nr. 688.
- 55 NA, 2.16.05, Archief ministerie van Waterstaat afd. Waterstaat (Waterstaat), inv.nr. 1781.
- 56 NA, 2.16.05, Waterstaat, inv.nr. 1781; NA, 2.04.13, BiZa, K&W, inv.nr. 688: ontslagbrief voor Landsgebouwen 20 december 1876, om verder te gaan bij Waterstaat, kennelijk niet gehonoreerd. NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nrs. 1216, 1251. Zie ook Rosenberg 1995 (noot 7), 203.
- 57 Peters 1883 (noot 20), 38-46.
- 58 NA, 2.16.05, Waterstaat, inv.nrs. 1782-1787; NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1254.
- 59 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 241.
- 60 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 64.
- 61 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1216.
- 62 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 66.
- 63 NA, 2.21.355, De Stuers, inv.nr. 1216.
- 64 Rosenberg 1995 (noot 7), 202-203; Oxenaar 2009 (noot 12), 496-507.
- 65 Rosenberg 1995 (noot 7), 199.

DRS. E.F.T. VINK is historicus en verricht historisch onderzoek in opdracht, veelal in samenwerking met bouw- en architectuurhistorici. Het artikel over het Justitiegebouw komt voort uit onderzoek dat zij in samenwerking met Bureau Vlaardingebroek deed.

'I WILL HELP YOU/US WITH JUSTICE'

A DESIGN PROCESS VEILED IN SECRECY

ESTER VINK

The Department of Justice on Het Plein in The Hague eventually came into being between 1876 and circa 1885 after a turbulent design history characterized by quarrels, backbiting and posturing.

The design has traditionally been attributed to Cornelis Peters, even though its style is not typical for him. It was suspected at the time that the architect Pierre Cuypers and the civil servant Victor de Stuers were involved to some degree. Now new archival research has made it possible to confirm their role and to clear up the uncertainty surrounding the design's authorship.

After an initial design for the new Justice building by J.F. Metzelaar had been rejected, L.H.J.J. Mazel, head engineer in the Waterstaat (civil engineering) department of the Ministry of the Interior, and his deputy, J. Singels, produced a basic concept and ground plans. Hugo Pieter Vogel, an architect of note, was engaged to design the visually defining facades.

In April 1876 these plans were considered by a Board of Government Advisers dominated by Cuypers and De Stuers. After lengthy discussions, the advisers rejected Mazel and Singels' plans. Behind the scenes Cuypers proceeded to sketch new plans, in two versions, which were then elaborated by Mazel and Singels.

Vogel, who was supposed to adapt his elevation designs to suit the new ground plans, felt under pressure from De Stuers to work in the traditional Dutch archi-

tectural style. As an architect in the classical tradition, Vogel took exception to this and withdrew acrimoniously. This cleared the way for Cuypers and De Stuers to impose their own elevation designs via Cuypers' ex-pupil Cornelis Peters, whom they had managed to get appointed as architect in the Department of Finance in early 1876. Peters, who was recruited in October 1876, initially signed his drawings and memos with the pseudonym 'Nemo' ('nobody'). As far as the outside world knew, De Stuers and Cuypers were not involved in the design. Once Peters had been officially appointed to oversee the construction of the Justice building in February 1877, he no longer needed to be so reticent, but the other two continued to influence the design from the wings.

Thus the Justice building was designed under a cloak of secrecy, an artifice intended to conceal De Stuers' contribution and, more especially, the far-reaching involvement of Cuypers. The main reason for putting Peters forward as designer lay in the seriously impaired relations following Cuypers' controversial appointment as architect of the Rijksmuseum in Amsterdam in 1876. Cuypers could ill afford another scandal. Although a few contemporaries expressed their suspicions and displeasure, the three gentlemen's machinations had the desired effect: a Ministry of Justice in their own preferred 'national' style.